

Η συγκριτολογική ματιά του Κριαρά στην επτανησιακή ποιητική παράδοση του 19ου αιώνα

Στην ενότητα «Επτανησιακή γραμματεία» της *Εργογραφίας Εμμανουήλ Κριαρά*, την οποία συνέταξε η Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού,¹ καταγράφονται συνολικά 17 δημοσιεύματα. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για μια αυτοτελή έκδοση λογοτεχνικών κειμένων (του Πέτρου Κατσαΐτη), μία μονογραφία (για τη ζωή και το έργο του Σολωμού) και άλλα 15 μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης μελετήματα και βιβλιοκρισίες. Με δεδομένη τη συνολική εντύπωση που αποκομίζει ο αναγνώστης της *Εργογραφίας Κριαρά*, δηλαδή την εντύπωση ενός ακαταπόνητου μελετητή και συγγραφέα που κατένειμε το πληθωρικό έργο του σε πολλά και ποικίλα ερευνητικά πεδία, ο αριθμός των 17 δημοσιευμάτων που εστιάζονται στο χώρο της επτανησιακής γραμματείας κρίνεται αναμφίβολα μικρός. Επιπρόσθετα, ο ίδιος αριθμός είναι μικρός και ως προς μία άλλη παράμετρο: ένα από τα σταθερά αντικείμενα των ερευνητικών ενασχολήσεων του Κριαρά ήταν οι ελληνοϊταλικές πνευματικές σχέσεις, μελετημένες σε ολόκληρο το φάσμα της ανάπτυξης της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Με δεδομένο λοιπόν το έντονο ενδιαφέρον του Κριαρά για τις ελληνοϊταλικές λογοτεχνικές επαφές, θα περίμενε κανείς ως ερευνητής να έχει ασχοληθεί περισσότερο με την επτανησιακή ποιητική παράδοση του 19ου αιώνα, δηλαδή τη γονιμότερη περίοδο της επτανησιακής γραμματείας και ένα από τα κύρια πεδία των ελληνοϊταλικών λογοτεχνικών επαφών. Η αιτία όμως της περιορισμένης ενασχόλησης του Κριαρά με την επτανησιακή γραμματεία ομολογείται εμμέσως από τον ίδιο, όταν γράφει ότι το 1950, έτος του διορισμού του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ως τακτικού καθηγητή της Μεσαιωνικής (Βυζαντινής) Ελληνικής Φιλολογίας, «βρέθηκα στο δίλημμα να εγκαταλείψω την πανεπιστημιακή σταδιοδρομία ή να υποκύψω στις πιέσεις φίλων να δεχτώ την έδρα της μεσαιωνικής φιλολογίας. Κάμφθηκα, παρόλο που δεν είχα γραπτό επιστημονικό έργο σ' αυτόν τον τομέα».² Ήταν λοιπόν οι πιεστικές υπαγορεύσεις του βίου, εν προκειμένω του ακαδημαϊκού βίου, οι οποίες ώθησαν τον Κριαρά να επικεντρώσει στη συνέχεια τα ενδιαφέροντά του στην παλαιότερη λογοτεχνία, παραμελώντας την αγα-

πημένη του νεότερη περίοδό της. Είναι ευνόητο ότι μια άλλη τροπή των πραγμάτων, εκείνη της εκλογής του Κριαρά στην έδρα της Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας, θα τον έστρεφε στη συστηματικότερη ενασχόληση με την επτανησιακή ποιητική παράδοση του 19ου αιώνα και τις στενές σχέσεις της με τη σύγχρονή της ιταλική ποίηση.

Από τα 17 δημοσιεύματα του Κριαρά που εντάσσονται στην ενότητα της «επτανησιακής γραμματείας» στην ποιητική παράδοση του 19ου αιώνα ή και σε αυτήν αναφέρονται τα 12. Αυτά τα 12 δημοσιεύματα κατανέμονται θεματικά ως εξής: οκτώ έχουν ως θέμα τους το Σολωμό,³ ιδίως ζητήματα της έκδοσης του ποιητικού έργου του, ένα πραγματεύεται την ελληνόγλωσση ποίηση του Κάλβου, δύο αναπτύσσουν σκέψεις και καταθέτουν προτάσεις για τη μελέτη της επτανησιακής λογοτεχνικής γλώσσας⁴ και ένα, τέλος, αποτιμά τον Εμμανουήλ Στάη ως κριτικό της σολωμικής ποίησης.⁵ Από τα παραπάνω δημοσιεύματα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας για το συγκριτολόγο Κριαρά βρίσκεται το κείμενό του, «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο» (1945),⁶ ενώ επίσης προκαλεί την προσοχή η μονογραφία για τη ζωή και το έργο του Σολωμού, η οποία εκδόθηκε το 1957, αλλά η συγγραφή της χρονολογείται το καλοκαίρι του 1948.⁷ Συμπληρωματικά θα γίνει αναφορά σε ένα αξιοπρόσεκτο, αν και εκ πρώτης όψεως ελάσσονος σημασίας κείμενο, όπου τίθεται το ζήτημα της σχέσης του Ιταλού ποιητή Gabrielle D'Annunzio με τη σύγχρονή του Ελλάδα.⁸

Στο εισαγωγικό μέρος του μελετήματός του για τον Κάλβο ο Κριαράς θέτει και διερευνά το ερώτημα για ποιο λόγο ο Επτανήσιος ποιητής «προτίμησε το λογοτεχνικό είδος της ωδής»⁹ στα ελληνόγλωσσα ποιήματά του. Καθώς ο μελετητής υιοθετεί το, εύλογο από τη σημερινή σκοπιά, σκεπτικό ότι ο Κάλβος επέλεξε την ωδή επειδή ως ποιητής διαμορφώθηκε στο ιταλικό λογοτεχνικό και γενικότερα πνευματικό περιβάλλον, κάνει μια σύντομη, αλλά ακριβή στις πληροφορίες και εύστοχη στις κρίσεις της αναδρομή στην ιστορία της ιταλικής ποιητικής ωδής, ενώ παράλληλα επισημαίνει το βασικό χαρακτηριστικό της ιταλικής ποίησης στα πενήντα χρόνια πριν από την εμφάνιση των καλβικών ωδών. Η αναδρομή στην ιστορία της ιταλικής ποιητικής ωδής (ξεκινά από τον Bernardo Tasso και τον Chiabrera και φτάνει έως τον Parini και από εκεί έως σύγχρονους του Κάλβου ποιητές όπως οι Foscolo, Manzoni και Leopardi) φανερώνει ότι ο Κριαράς γνωρίζει σε πλάτος και σε βάθος την ιταλική ποιητική παράδοση, ενώ το συμπέρασμά του, ότι ο Κάλβος επέλεξε την ωδή επειδή η ροπή της λίγο παλαιότερης και σύγχρονης του ιταλικής λογοτεχνίας προς την ηθική διδασκαλία συνδυάστηκε με την επικράτηση της ωδής ως κυρίαρχου ποιητικού είδους,¹⁰ λαμβάνει υπόψη τόσο την πνευματική συγκρότηση όσο και την ιδιοσυγκρασία του ποιητή των Ωδών. Καθώς ο Κριαράς μεταθέτει το κέντρο βάρους των

επιδράσεων που διαμόρφωσαν την ελληνική καλβική ποίηση από την ελληνική στην ιταλική πλευρά, νιώθει κατά κάποιον τρόπο υποχρεωμένος να συμπεράνει επίσης, στο τέλος της εισαγωγής του, ότι «[ο Κάλβος] καθώς διαμορφώθηκε σε ξένο και όχι σε ελληνικό περιβάλλον, δεν πήρε σαν αφετηρία της λογοτεχνικής του δημιουργίας τα εθνικά, τα λαϊκά έστω δημιουργήματα του ελληνισμού».¹¹ Όσο κι αν η διαπίστωση αυτή σήμερα κρίνεται αυτονόητη, στην εποχή της δημοσίευσης του μελετήματος, το 1945, ήταν επιβεβλημένη, επειδή όχι μόνο η λογοτεχνική, αλλά και η φιλολογική κριτική της καλβικής ποίησης αγνόησε ή παραγνώρισε επί δεκαετίες τη στενή σχέση των ωδών με την ιταλική ποίηση. Επιπρόσθετα, όμως, ο Κριαράς παρατηρεί ότι «μολονότι [ο Κάλβος] υποτίμησε ή και αγνόησε τα λαϊκά αυτά δημιουργήματα [του ελληνισμού], πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δεν άφησε τον εαυτό του ανυπεράσπιστο στην αφομοιωτική προσπάθεια που άσκησε πάνω του το ιταλικό περίγυρο».¹² Η παρατήρηση αυτή, την οποία ο Κριαράς υποστηρίζει με συγκεκριμένα κειμενικά παραδείγματα στο δεύτερο μέρος της μελέτης του, διέπεται από τη γενική αρχή με την οποία σύγκρινε πλήθος ελληνικά και ξένα κείμενα: αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να αναδείξει το προσωπικό δημιουργικό επίτευγμα μέσα από την ασφαλώς τεκμηριωμένη λογοτεχνική επίδραση ή, με άλλα λόγια, με ποιους τρόπους η λογοτεχνική επίδραση γίνεται έναυσμα δημιουργίας.

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης του για τον Κάλβο ο Κριαράς εφαρμόζει τη συγκριτική του μέθοδο στις τρεις πρώτες ωδές της Λύρας, «Ο φιλόπατρις», «Εις δόξαν» και «Εις τον ιερόν λόχον», με συγκεκριμένο στόχο να εντοπίσει τα ιταλικά ποιήματα που υπήρξαν τα πρότυπα ή οι πηγές αυτών των ωδών και να αναλύσει τη λειτουργία τους ως προτύπων. Θεωρεί λοιπόν κύριο πρότυπο της ωδής «Ο φιλόπατρις» 35 στίχους από την αρχή του πρώτου ύμνου του ποιήματος του Foscolo «Le Grazie» (Οι Χάριτες) και δευτερεύον πρότυπο το σονέτο του ίδιου ποιητή «A Zante» (Στη Ζάκυνθο), πηγή τού «Εις δόξαν» την ωδή του Leopardi «All'Italia» (Στην Ιταλία) και, τέλος, πρότυπο τού «Εις τον ιερόν λόχον» τους περίφημους «Sepolcri» (Οι τάφοι) του Foscolo, ενώ παράλληλα εντοπίζει ότι μια εικόνα της ελληνικής ωδής αντλείται από την αντίστοιχη εικόνα στην ωδή του Leopardi «All'Italia». Μετά τη γενική υπόδειξη των παραπάνω ιταλικών ποιητικών κειμένων ως προτύπων των ελληνικών, η συγκριτική μέθοδος του Κριαρά εφαρμόζεται στις ενότητες της μελέτης του με τίτλο «Συγκεκριμένη επίδραση». Η μέθοδος έγκειται στον εντοπισμό και την παράθεση παράλληλων χωρίων των ιταλικών και των ελληνικών ποιημάτων, και στην επισήμανση και το σχολιασμό λέξεων, φράσεων, στίχων ή θεματικών μοτίβων τα οποία τεκμηριώνουν τη λειτουργία των ιταλικών ποιητικών κειμένων ως προτύπων του Κάλβου. Το συμπέρασμα από τη σύγκριση της ωδής «Ο φι-

λόπατρις» με τον πρώτο ύμνο τού «Le Grazie» είναι ενδεικτικό της θεωρίας της συγκριτικής γραμματολογίας την οποία υιοθετεί ο Κριαράς: «Σε ορισμένα χωρία [ο Κάλβος] περιορίζεται να δεχτεί τη γενικήν ιδέα [του ιταλικού ποιήματος], που εκείνος τη διατυπώνει με δικό του φραστικό τρόπο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που η μίμηση στη φράση είναι, όπως μπορεί να το διαπιστώσει ο αναγνώστης, τόσο πιστή, που να μη χωρεί καμιά αμφιβολία πως ο ποιητής επηρεάστηκε από τον ύμνο του Φωσκόλου».¹³ Θεωρημένη από τη σημερινή σκοπιά των συγκριτολογικών σπουδών η μέθοδος του Κριαρά συνδέεται με το μεθοδολογικό θετικισμό που χαρακτήρισε τη συγκριτική γραμματολογία στα πρώτα βήματά της και γενικότερα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Με άλλα λόγια, η αιτιοκρατική ερμηνεία της σύγκρισης των λογοτεχνικών φαινομένων, βασισμένη στο σχήμα αίτιο-αποτέλεσμα, οδηγεί τον Κριαρά αφενός στη βεβαιότητα περί του συγκεκριμένου κάθε φορά προτύπου, αφετέρου στη βεβαιότητα περί της επίδρασης που άσκησε αυτό το πρότυπο. Σήμερα οι βεβαιότητες αυτές έχουν μετριαστεί αρκετά, καθώς έχει εμπεδωθεί η αντίληψη, χάρη στη μεγάλη ανάπτυξη των συγκριτολογικών σπουδών μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ότι για τις σχέσεις μεταξύ των λογοτεχνικών κειμένων ισχύει η ρήση του σεφερικού στίχου: «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας». Θα μπορούσε επίσης να παρατηρήσει κανείς ότι οι ομοιότητες μεταξύ των κειμένων, όσες εντοπίζει ο Κριαράς, εστιάζονται στο αρκετά επισφαλές επίπεδο του περιεχομένου και δεν επεκτείνονται στο ασφαλέστερο επίπεδο της μορφής και του ύφους, επίπεδο συγκρίσεων το οποίο αξιοποιήθηκε από τη μεταπολεμική έρευνα των καρβικών ωδών. Τέλος, δε θα έπρεπε να διαφύγει της προσοχής μας ότι οι επιδράσεις τις οποίες ανιχνεύει και σχολιάζει ο Κριαράς φωτίζουν την εκλεκτική συγγένεια του Κάλβου με συγκεκριμένα ιταλικά ποιητικά κείμενα, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται επαρκώς ο βαθμός της απόκλισης του Έλληνα ποιητή από τα πρότυπά του, χωρίς δηλαδή να αναδεικνύεται το προσωπικό στίγμα του ως δημιουργικού μετασχηματιστή στοιχείων των κειμένων-προτύπων του. Από την άποψη της θεωρίας της συγκριτικής γραμματολογίας, το κείμενο «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο» ευθυγραμμίζεται με τη θετικιστική αντίληψη η οποία διέπει επίσης το μεταγενέστερο, δημοσιευμένο το 1963, και συνθετότερο μελέτημα του Κριαρά, «Ιταλικές επιδράσεις σε παλιότερα ελληνικά κείμενα».¹⁴ Στο κείμενό του αυτό ο μελετητής κάνει μια επισκόπηση της επίδρασης που άσκησαν διάφορα ιταλικά ποιητικά κείμενα σε ελληνικά από τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες μέχρι το 17ο αιώνα, καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι «η επίδραση αυτή μπόρεσε σιγά σιγά να ωφελήσει τα γράμματά μας, γιατί βοήθησε να ανοιχτούν ορίζοντες που πλάτυναν τα πλαίσια μέσα στα οποία κινήθηκε η έμπνευση και η δραστηριότητα των συγγραφέων της

λογοτεχνίας μας».¹⁵ Πρόκειται για μια διαπίστωση, την ορθότητα της οποίας κατέδειξε η νεότερη έρευνα, ιχνηλατώντας, από το 1963 μέχρι σήμερα, το πλάτος και το βάθος αυτής της επωφελούς για τη νεοελληνική λογοτεχνία ιταλικής επίδρασης.

Από την ειδικότερη σκοπιά της συμβολής του στην ανάπτυξη των καλβικών σπουδών μέσα από τη συγκριτική οπτική, το άρθρο «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο» προβάλλει και αναδεικνύει τον προσανατολισμό εκείνο που ανέπτυξε και καθιέρωσε η μεταγενέστερη έρευνα: τον εντοπισμό της προσοχής στην παλαιότερη και σύγχρονη με τις Ωδές ιταλική λογοτεχνία, προκειμένου να ερμηνευθούν όλα τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά τους. Την εποχή που δημοσιεύτηκε η μελέτη του Κριαρά, το 1945, η επικρατούσα τάση στις καλβικές σπουδές όχι μόνο δεν ευνοούσε την αμερόληπτη συγκριτική τους εξέταση με την ιταλική λογοτεχνία, αλλά χαρακτηριζόταν από μια παγιωμένη ερμηνευτική αντίληψη, το πνεύμα της οποίας πιστεύω ότι αποδίδει ο όρος ελληνοκεντρισμός. Μέσα στα πλαίσια μιας τέτοιας αντίληψης τα ιταλογενή χαρακτηριστικά των ωδών, ούτως ή άλλως εύκολα αναγνωρίσιμα, αντιμετωπίζονταν με επιφύλαξη ή και με απόρριψη. Το 1942 για τον Νικόλαο Ποριώτη, μελετητή της καλβικής μετρικής, φαινόταν φυσικά το ερώτημα και η απάντηση: «Ιταλική λοιπόν η στιχουργία των ωδών του Κάλβου; Απαντώ: αν είναι ιταλική τότε είναι και αρχαία ελληνική».¹⁶ Την ίδια σχεδόν εποχή, από το 1947 μέχρι το 1953, σε σειρά μελετών του, ο Γεράσιμος Σπαταλάς απέρριψε επανειλημμένα τη στιχουργία και γενικότερα την ποίηση των Ωδών, ακριβώς λόγω της επιβλαβούς ιταλοπρέπειάς τους. Γράφει, π.χ., σε μία από αυτές τις μελέτες του: «Τα σοβαρότερα ελαττώματα [...] [των Ωδών] είναι η φρικωδώς ακατάστατη γλώσσα τους [...] κι η ξενική στιχουργία τους, μια στιχουργία καθαρά ιταλική, μα που όπως εφαρμόζεται καταστρέφει τελείως τη στροφικήν ομοιομορφία των ποιημάτων και συχνά σε πολλές στροφές τη μεταβάλλει σε ρυθμική πρόζα, όχι και πάντα υποφερτή».¹⁷ Για τον Σπαταλά, ήταν ιδίως η ιταλική μετρική επίδραση που λειτούργησε καταστροφικά για τις Ωδές: «Ο Κάλβος [...] όπως χρησιμοποίησε την ιταλική στιχουργία στα ελληνικά του ποιήματα, έκαμε κάτι που έρχεται σε ζωηρήν αντίθεση με το χαρακτήρα της νεοελληνικής στιχουργίας, κι όχι μόνο της νεοελληνικής, μα και της ιταλικής, γιατί έκανε κανόνα την εξαίρεση! [...] Τέτοιο στιχουργικό ανακάτωμα δεν θα τόκανε ποτέ Ιταλός ποιητής».¹⁸

Την απάντηση στη διανοητική ακροβασία του Ποριώτη και στην, κατά βάθος υποκινήμενη από ιδεολογικά κριτήρια, αισθητική απόρριψη των Ωδών από τον Σπαταλά, την έδωσε, εμμέσως, ο Σεφέρης το 1960, θέτοντας και απαντώντας το, κρίσιμο παλαιότερα, ερώτημα: «Γιατί είναι ελληνικός ο Κάλβος; Φυσικά, για μένα, το θέμα δεν υπάρχει».¹⁹ Το θέμα της ελληνικότητας του Κάλβου δεν υπήρχε, ήδη 15 χρόνια νωρίτε-

ρα, και για τον Κριαρά. Απαλλαγμένος από τις ερμηνευτικές προκαταλήψεις των εθνοκεντρικών κριτικοφιλολογικών παραδόσεων, εφοδιασμένος, με άλλα λόγια, με την αμερόληπτη, ανοικτή οπτική του συγκριτολόγου, όχι μόνο αναγνωρίζει συγκεκριμένα ιταλικά ποιητικά κείμενα ως πηγές καλβικών ωδών, αλλά και αναδεικνύει την ωφέλεια που άσκησαν αυτά τα πρότυπα στη διαμόρφωση των ελληνικών ποιημάτων. Ο Κριαράς επισημαίνει επίσης εκείνα τα γνωρίσματα τα οποία την εποχή της συγγραφής της μελέτης του καταλογίζονταν ως αισθητικές αδυναμίες της καλβικής ποίησης, δηλαδή τους κανόνες γενικής ηθικής που διέπουν τις Ωδές, τη στυγνά ρασιοναλιστική διατύπωση του λόγου και τη μεγαλόστομη έκφραση. Αλλά ο Κριαράς αντικρούει την άποψη ότι τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν αισθητικά ελαττώματα των Ωδών ιστοριοποιώντας τα, επειδή αναγνωρίζει εύστοχα τα ίδια χαρακτηριστικά και στα ιταλικά ποιητικά πρότυπα του Κάλβου, είτε γενικά στις ιταλικές ωδές, είτε ειδικότερα στην ποίηση του Foscolo. Τέλος, ως συγκριτολόγος ο Κριαράς δε χάνει από τον ερμηνευτικό του ορίζοντα τη ματιά του κριτικού, που όχι μόνο ερμηνεύει αλλά και κρίνει το λογοτεχνικό κείμενο. Έτσι, η νηφάλια ανασκευή των επιχειρημάτων όσων επέκριναν αισθητικά τον Κάλβο δεν τον οδηγεί στη συλλήβδην αποδοχή της ποίησής του. Κρίνοντας, με αφορμή την ωδή «Εις δόξαν», ως γενικότερη αδυναμία του Κάλβου «να συνεχίσει με μεγαλύτερη ένταση το λόγο του, και εννοώ εδώ όχι τη συνέχεια των ιδεών, αλλά την αλληλουχία των καλλιτεχνικών στοιχείων που μεταχειρίζεται ο ποιητής»,²⁰ ο Κριαράς συντονίζεται με την τότε πρόσφατη άποψη του Σεφέρη για τον αισθητικά χασματικό Κάλβο,²¹ άποψη την οποία μοιράζονται μέχρι σήμερα οι περισσότεροι αναγνώστες των Ωδών.

Το βιβλίο *Διονύσιος Σολωμός. Ο βίος – Το έργο* έχοντας, όπως διευκρινίζεται στο εισαγωγικό σημείωμά του, «χαρακτήρα ιστορικό και γραμματολογικό»,²² στοχεύει στην ενιαία πραγμάτευση της ζωής και του έργου του Σολωμού. Πιο συγκεκριμένα, ο κύριος στόχος του Κριαρά, όπως γράφει, «να δώσει στον αναγνώστη του μιαν εικόνα αληθινή και γνήσια της ζωής και του έργου του ποιητή χρησιμοποιώντας κριτικά την πλούσια σολωμική βιβλιογραφία»,²³ αιτιολογεί γιατί από το βιβλίο απουσιάζουν τα στοιχεία της προσωπικής έρευνας. Ωστόσο, μέσα από τη διεξοδική μελέτη και την κριτική αξιοποίηση του συνόλου σχεδόν της σολωμικής βιβλιογραφίας, επιτυγχάνεται ο κεντρικός στόχος της ενιαίας πραγμάτευσης της ζωής και της ποίησης του Σολωμού. Σε σταθερό γνώμονα αυτής της συνθετικής θεώρησης βίου και έργου αναδεικνύονται οι ποικίλες γόνιμες επιδράσεις που δέχτηκε ο Σολωμός από τις ξένες λογοτεχνίες (ιδίως την ιταλική και δευτερευόντως τη γερμανική). Ήδη στις πρώτες σελίδες του βιβλίου του, αρχή του κεφαλαίου για τα παιδικά και νεανικά χρόνια του Σολωμού, ο Κριαράς κάνει μια αναδρο-

μή στις πολύ στενές πνευματικές σχέσεις των Επτανήσων με την Ιταλία. Έτσι, εξ αρχής ο σολωμικός βίος και στη συνέχεια του βιβλίου το ποιητικό έργο εντάσσονται σε ένα ιστοριογραμματολογικό πλαίσιο, τα Επτάνησα του 19ου αιώνα, το οποίο καθορίζεται από τη γόνιμη επίδραση της ιταλικής λογοτεχνίας και γενικότερα του ιταλικού πολιτισμού.²⁴ Στη συνέχεια, προκειμένου να αναδείξει την πνευματική διαμόρφωση του Σολωμού στην Ιταλία, ο Κριαράς αναφέρεται εκτενώς στην ιστορία του ιταλικού ρομαντισμού, μνημονεύοντας συγγραφείς και κείμενα και προβαίνοντας σε κρίσιμες κρίσεις για τα ιδιάζοντα, σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές εκδοχές του ρομαντισμού, χαρακτηριστικά του ιταλικού ρομαντισμού, χαρακτηριστικά τα οποία προσδιόρισαν τη σχέση του Έλληνα ιταλοθρεμμένου ποιητή με το ρομαντικό κίνημα.²⁵ Σε άλλο σημείο του βιβλίου, αναφερόμενο στο *Διάλογο*, ο Κριαράς συσχετίζει το ενδιαφέρον του Σολωμού για τη λογοτεχνική γλώσσα με τις γλωσσικές αντιλήψεις του Μανζονί και τη συμβολή του τελευταίου στην επίλυση των προβλημάτων της ιταλικής ποιητικής γλώσσας,²⁶ ενώ, τέλος, συνοψίζει τις επιδράσεις της γερμανικής ποίησης και φιλοσοφίας στα συνθέματα της σολωμικής ωριμότητας.²⁷

Το κείμενο «Ο Ντανούντσιο και η Ελλάδα», μια ακόμη από τις πολλές και ποικίλες εκδηλώσεις του συγκριτολογικού ενδιαφέροντος του Κριαρά, αν και δεν αφορά στην επτανησιακή γραμματεία, θα μας οδηγήσει εντέλει, όπως θα δούμε, στην ποίηση ενός Επτανήσιου. Το κείμενο αυτό, ουσιαστικά βιβλιοκρισία του βιβλίου του Ιταλού νεοελληνιστή Bruno Lavagnini, *Alle fonti della Pisanella ovvero D'Annunzio e la Grecia moderna* (1942) (Για τις πηγές της Πιζανέλλας ή ο D'Annunzio και η σύγχρονη Ελλάδα), δεν έχει ως θέμα του, όπως θα περίμενε κανείς, την τύχη στην Ελλάδα του διάσημου στην εποχή του Ιταλού ποιητή, πεζογράφου και θεατρικού συγγραφέα, αλλά, αντιστρόφως, τη λειτουργία ελληνικών κειμένων ως πηγών του έργου του και το ζήτημα της γνωριμίας του D'Annunzio με τη σύγχρονη Ελλάδα. Συγκεκριμένα, ο Κριαράς συνοψίζει τα πορίσματα της έρευνας του Lavagnini, σύμφωνα με τα οποία ελληνικά και κυπριακά δημοτικά τραγούδια (στην ιταλική μετάφραση του Tommaseo), το χρονικό του Λεόντιου Μαχαιρά (στη γαλλική του μετάφραση) και το χρονικό του Βουστρώνιου απηχούνται και επιδρούν σε διάφορα λογοτεχνικά κείμενα του D'Annunzio και ιδίως στην *Pisanella*, θεατρικό έργο που ο Ιταλός συγγραφέας έγραψε στα γαλλικά το 1913. Επίσης ο Κριαράς, παίρνοντας πάλι αφορμή από το βιβλίο του Lavagnini, κάνει μια αναδρομή στα δύο γνωστά ταξίδια του D'Annunzio στην Ελλάδα, τον Αύγουστο του 1895 και το Φεβρουάριο του 1898, για να καταλήξει εντέλει στο πολύ ενδιαφέρον συμπέρασμα ότι «η σχέση του Ντανούντσιο προς τη νέα Ελλάδα υπήρξε εντελώς τυχαία, χωρίς αισθηματικό στήριγμα».²⁸ Αναφερόμενος ειδικότερα στο πρώτο ταξίδι, ο

Κριαράς κάνει έναν αξιοπρόσεκτο συσχετισμό αυτού του ταξιδιού στην Ελλάδα με το ποιητικό σύνθεμα *Laus vitae* (Εγκώμιο ζωής): «Το ταξίδι αυτό παίρνει μια νέα μορφή στο γνωστό έργο του Ντανούντσιο "Laus Vitae" (1903), έργο που μολαταύτα τίποτα δεν καθρεφτίζει από τη νέα Ελλάδα, γιατί απ' αυτήν τίποτα δε βλέπει – τίποτα δεν μπορεί να δει – ο ποιητής, εκτός από κανένα μοτίβο νεοελληνικού δημοτικού τραγουδιού, που κι αυτό το αντλεί έμμεσα, από τη γνωστή συλλογή του Tommaseo. Άλλωστε ο Ντανούντσιο, ειδωλολατρικά αποβλέποντας στον αρχαίο κλασικό κόσμο, δεν ήταν καθόλου πνευματικά και ψυχικά παρασκευασμένος να γνωρίσει και να αγαπήσει τη νέαν Ελλάδα». ²⁹ Μια τέτοια ερμηνεία της στάσης του D'Annunzio απέναντι στη σύγχρονή του Ελλάδα έρχεται να ενισχύσει τη βασική υπόθεση εργασίας με την οποία πρόσφατα υποστήριξα τη συνεξέταση του *Laus vitae* με τον *Αλαφροϊσκιωτο* του Άγγελου Σικελιανού. ³⁰ Η προσεκτική συνανάγνωση των δύο ποιητικών συνθεμάτων, του ιταλικού και του ελληνικού, φανερώνει ότι η μεταξύ τους σχέση έχει ποικίλες όψεις, ορισμένες μάλιστα θα μπορούσαν να κριθούν εντυπωσιακές. Η εξωτερικότερη όψη είναι αυτή των τιτλοφορημένων στο περιθώριο του ποιητικού κειμένου ενοτήτων και της μετρικής μορφής. Πράγματι, η μετρική μορφή του *Αλαφροϊσκιωτου* φαίνεται να άντλησε την πηγή της πρωτοτυπίας του ελευθερωμένου στίχου της από τους στίχους ποικίλης συλλαβικής έκτασης και ποικίλων ρυθμών του *Laus vitae*. Επίσης, πολλά είναι τα κοινά θεματικά μοτίβα και θέματα των δύο έργων. Αλλά η πιο ενδιαφέρουσα κατάληξη της διεξοδικής συνεξέτασης των δύο ποιητικών έργων, κατάληξη προς την οποία συμβάλλει η, διατυπωμένη πριν από 53 χρόνια, διαπίστωση του Κριαρά, ίσως είναι η τεκμηρίωση της υπόθεσης ότι ο *Αλαφροϊσκιωτος* κατά βάθος συνιστά την ελληνική απάντηση στο *Laus vitae*, δηλαδή την απάντηση του Σικελιανού προς τον επιδεικτικά αδιάφορο για τη σύγχρονη Ελλάδα Ιταλό ποιητή. Στην αρχή της ποιητικής του πορείας, οπλισμένος με ανεξάντλητη πίστη στον ποιητικό του εαυτό, ο Σικελιανός ίσως θεωρεί το ιταλικό ποίημα ένα αρνητικό ή αντιθετικό πρότυπο και διαλέγεται μαζί του, με σκοπό να δώσει την ελληνική απάντηση: να ανακαλύψει, από την αυθεντικότερη σκοπιά του Έλληνα ποιητή, τη σκοπιά δηλαδή της εντοπιότητας, τον αιεθαλή Πάνα και να απευθύνει το δικό του, γνησιότερο εγκώμιο ζωής.

Παρά το γεγονός ότι η ενασχόληση του Κριαρά ως συγκριτολόγου με την επτανησιακή ποιητική παράδοση του 19ου αιώνα ήταν περιορισμένη, κρίνεται αναμφίβολα σημαντική τόσο ως προς τα ερευνητικά της πορίσματα όσο και ως προς τις γενικότερες κατευθύνσεις τις οποίες υπέδειξε. Ελπίζω, τέλος, να μη θεωρηθεί αυθάδεια να αυτοσυγκαταλεχθώ στους έστω έμμεσους μαθητές του, όχι μόνο επειδή ο δικός μου ερευνητικός προσανατολισμός προς τις καλβικές σπουδές και τις ελλη-

νοϊταλικές λογοτεχνικές σχέσεις οφείλεται και στο δικό του φιλολογικό έργο, αλλά και επειδή διατηρώ έντονες την ανάμνηση αλλά και την οφειλή μιας διδαχής από την πρώτη μας συνάντηση. Τότε, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, μια ομάδα παιδιών φανατικών για γράμματα, φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής της Θεσσαλονίκης, τον επισκεφτήκαμε στο διαμέρισμα της οδού Εγνατίας, στην κυψέλη του Λεξικού του. Γνωρίσαμε την ευγένεια, την προσήνεια, την ταπεινότητα και τη γενναιοδωρία ενός δασκάλου. Τον αποχαιρετήσαμε φορτωμένοι με τους έως τότε εκδεδομένους τόμους του Λεξικού τους οποίους μας χάρισε.

Σημειώσεις

- ¹ Βλ. Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, *Εργογραφία Εμμανουήλ Κριαρά*, Ηράκλειο, Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, 2001, σ. 57-58.
- ² Αντιγράφω το χωρίο από το «Βιογραφικό σχέδιασμα Εμμανουήλ Κριαρά» της Λαμπράκη-Παγανού, *Εργογραφία Εμμανουήλ Κριαρά*, ό.π., σ. 22.
- ³ Πρόκειται για τα δημοσιεύματα «Βιβλίο 1» και «Άρθρα, βιβλιοκρισίες κτλ. 1, 3, 4, 11, 12, 13 και 14», σύμφωνα με την καταγραφή της Λαμπράκη-Παγανού, ό.π.
- ⁴ Είναι τα δημοσιεύματα «Άρθρα, βιβλιοκρισίες κτλ. 9 και 10», ό.π.
- ⁵ Πρόκειται για το δημοσίευμα «Άρθρα, βιβλιοκρισίες κτλ. 15», ό.π.
- ⁶ Βλ. Εμμανουήλ Κριαράς, «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο», *Γράμματα*, τ. 8, τχ. 10, Οκτώβριος 1945, σ. 194-208. Αναδημ. *Φιλολογικά μελετήματα. 19ος αιώνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Φιλιππότη, 1979, σ. 134-165.
- ⁷ Βλ. Εμμανουήλ Κριαράς, *Διονύσιος Σολωμός. Ο βίος – Το έργο*, Θεσσαλονίκη 1957, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας χ.χ.² Βλ. και το μελέτημα-συνοπτική μορφή της μονογραφίας: «Η ζωή και το έργο του Σολωμού», *Νέα Εστία*, τ. 104, τχ. 1235, Χριστούγεννα 1978, σ. 3-25. Αναδημ. «Σολωμός. Βίος και έργο», *Φιλολογικά μελετήματα. 19ος αιώνας*, ό.π., σ. 11-56.
- ⁸ Βλ. Εμμανουήλ Κριαράς, «Ο Νταούντσιο και η Ελλάδα», *Ο Βιβλιόφιλος*, 1951, σ. 44-46. Αναδημ. *Γλωσσολογικά. Υστερο Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 543-547.
- ⁹ «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο», ό.π., σ. 134.
- ¹⁰ Όπως γράφει συγκεκριμένα ο Κριαράς, «η ωδή σα λογοτεχνικό είδος [ήταν] κατάλληλο για την υψηλή διδασκαλία και τη βαθύτερη διαπαιδαγώγηση» (ό.π., σ. 137).
- ¹¹ Ό.π., σ. 137.
- ¹² Ό.π., σ. 137-138. Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον για τη σχέση του Κάλβου με τη σύγχρονη και παλαιότερη ελληνική λογοτεχνική παράδοση απεγκλωβίστηκε από αυτό που ο Κριαράς ονομάζει «λαϊκά δημιουργήματα του ελληνισμού» και στράφηκε, με σαφώς καλύτερες προϋποθέσεις επιτυχούς εντοπισμού σχέσεων, προς τη λόγια λογοτεχνία, ιδίως την έμμετρη, της πε-

- ριόδου του ελληνικού διαφωτισμού.
¹³ Ό.π., σ. 145-146.
- ¹⁴ Εμμανουήλ Κριαράς, «Ιταλικές επιδράσεις σε παλιότερα ελληνικά κείμενα», *Εποχές*, τχ. 4, Αύγουστος 1963, σ. 9-22. Αναδημ. *Μεσαιωνικά μελετήματα. Γραμματεία και Γλώσσα*, Β', Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1988, σ. 17-30.
- ¹⁵ Ό.π., σ. 26.
- ¹⁶ Νικόλαος Ποριώτης, «Η καρβική στιχουργία», *Νέα Εστία*, τ. 40, τχ. 467, Χριστούγεννα 1964, σ. 140. Η μελέτη γράφτηκε το 1942.
- ¹⁷ Γεράσιμος Σπαταλάς, «Η λογοτεχνία στην Εφτάνησο», *Εφτανησιακά φύλλα*, τχ. 2, Δεκέμβριος 1953, σ. 28-31: 29-30. Διεξοδική εξέταση της απόρριψης της στιχουργίας και γενικότερα της ποίησης των Ωδών από τον Σπαταλά, βλ. στο βιβλίο μου, *Πολύτροπος αρμονία. Μετρική και ποιητική του Κάλβου*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης-Στέγη Καλών Τεχνών και Γραμμάτων, 1995, σ. 77-79.
- ¹⁸ Σπαταλάς, «Η στιχουργία του Κάλβου», *Νέος Καλλιτέχνης*, χρ. 1, τχ. 3, Ιούνιος 1950, σ. 5-7.
- ¹⁹ Γιώργος Σεφέρης, «Κάλβος, 1960», *Δοκίμεις*, τ. Β', Αθήνα, Ίκαρος, 1984⁵, σ. 119.
- ²⁰ «Μελετήματα στον Ανδρέα Κάλβο», ό.π., σ. 155.
- ²¹ Βλ. Γιώργος Σεφέρης, «Πρόλογος για μια έκδοση των "Ωδών"», *Δοκίμεις. Πρώτος τόμος (1936-1947)*, Αθήνα, Ίκαρος, 1984⁵, σ. 179-210. Πρώτη δημοσίευση στο βιβλίο Ανδρέα Κάλβου, *Η Λύρα*, Αλεξάνδρεια 1942.
- ²² Διονύσιος Σολωμός. *Ο βίος - Το έργο*, ό.π., σ. 7.
- ²³ Ό.π., σ. 8.
- ²⁴ Βλ. ό.π., σ. 9-10.
- ²⁵ Βλ. ό.π., σ. 19-23.
- ²⁶ Βλ. ό.π., σ. 59-60.
- ²⁷ Βλ. ό.π., σ. 86-88.
- ²⁸ «Ο Ντανούντσιο και η Ελλάδα», ό.π., σ. 547.
- ²⁹ Ό.π., σ. 544.
- ³⁰ Βλ. τις μελέτες μου, «Σικελιανός και D'Annunzio. Αλαφροΐσκιωτος και *Laus vitae*. Πρόδρομη ανακοίνωση», *Αντί*, περ. Β', τχ. 749, 2 Νοεμβρίου 2001, Αφιέρωμα στον Σικελιανό, σ. 32-35 και «Σικελιανός και Ντ' Αννούντσιο. Η ρυθμική επίδραση του *Laus vitae* στον Αλαφροΐσκιωτο», *Νέα Εστία*, τ. 150, τχ. 1740, Δεκέμβριος 2001, Αφιέρωμα στον Σικελιανό, σ. 910-921.

